

**KO'RISHIDA NUQSONI BO'LGAN O'QUVCHILARGA INGLIZ TILINI O'QITISHDA  
MULTIMEDIA VOSITALARIDAN FOYDALANISH METODIKASI**

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15346348>

**Abdimurodova Oybahor O'rol qizi**

*Respublika imkoniyati cheklangan shaxslar uchun ixtisoslashtirilgan maxsus texnikumi  
Ingliz tili o'qituvchisi.*

**Annotatsiya:** *Ushbu maqolada ko'rishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarga ingliz tilini o'qitishda zamonaviy texnologiyalar, xususan multimedia vositalaridan foydalanishning dolzarbligi, metodik yondashuvlari va amaliy jihatlari atroflicha tahlil qilingan. Ko'rish imkoniyatlari cheklangan o'quvchilarning ehtiyojlarini qondiruvchi interaktiv va ovozli vositalar orqali dars jarayonini tashkil etish, ta'lim sifati va ularning o'quv jarayoniga bo'lgan motivatsiyasini oshirishga yordam beruvchi usullar yoritilgan.*

**Kalit so'zlar:** *ingliz tili ta'limi, ko'rishida nuqson, multimedia texnologiyalari, ekran o'quvchi, braille vositalari, inkluziv metodika.*

Bugungi kunda O'zbekiston ta'lim tizimi tobora inklyuzivlashib bormoqda. Davlat siyosatida har bir bola, ularning jismoniy imkoniyatidan qat'i nazar, to'laqonli va sifatli ta'lim olish huquqiga ega ekani ta'kidlanmoqda. Xususan, ko'rishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarga moslashtirilgan ta'lim tizimini yaratish – davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanayotgan ustuvor yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Shu borada O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan 2020-yil 13-oktabrda qabul qilingan "Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4860-sonli qarorda alohida e'tibor qaratilganidek, imkoniyati cheklangan shaxslarni davlat tomonidan har tomonlama qo'llab-quvvatlash, ularning to'laqonli hayot faoliyatini ta'minlash uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish muhim vazifa sifatida belgilangan. Bu esa zamonaviy ta'lim jarayonida maxsus ehtiyojli o'quvchilarga qulay va sifatli sharoit yaratishni amaliy jihatdan ta'minlashni talab etadi. Ushbu qarorda ko'rsatilganidek, nogiron aholi, jumladan, ko'rish imkoniyati cheklangan bolalarga tibbiy, psixologik, pedagogik va ijtimoiy yordam ko'rsatish tizimini rivojlantirish, shuningdek, zamonaviy texnologiyalar asosida moslashtirilgan ta'lim vositalarini joriy etish dolzarb hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, ingliz tilini o'rgatishda multimedia vositalaridan foydalanish metodikasini takomillashtirish orqali bunday o'quvchilarning o'quv jarayoniga to'laqonli jalb etilishi, ularning mustaqil fikrlash va muloqotga kirishish imkoniyatlari oshadi. Xorijiy tillarni, ayniqsa ingliz tilini o'rganish – zamonaviy insonning global jamiyatda faol bo'lishi uchun zarur vositalardan biridir. Ko'rish imkoniyati cheklangan o'quvchilar uchun bu jarayon murakkab ko'rinishi mumkin, ammo zamonaviy texnologiyalar, ayniqsa multimedia vositalari bu muammolarni bartaraf etishga xizmat qilmoqda.

Ko'rish imkoniyati cheklangan o'quvchilar uchun ingliz tilini o'rganish an'anaviy metodlar bilan solishtirganda bir qator o'ziga xos qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Bu o'quvchilarning ingliz tilidagi nutqni eshitib tushunish, talaffuzni o'zlashtirish va mustaqil matn bilan ishlash kabi ko'nikmalarini shakllantirishda maxsus yondashuvlarni talab qiladi. Birinchidan, ular uchun ingliz tilidagi o'quv materiallarining ko'pchiligi vizual asosga qurilgan bo'ladi – ya'ni, grafikalar, rangli darsliklar, videodarslar va chizmalar. Ko'rish imkoniyati cheklangan o'quvchilar bu materiallarni to'liq idrok eta olmaganligi sababli, bilimlarni tushunish va eslab qolish jarayonida sezilarli qiyinchiliklarga duch keladilar. Ikkinchidan, an'anaviy darsliklardan foydalanish imkoniyati cheklangan bo'lib, ular uchun bosma shakldagi materiallar mavjud bo'lsa-da, ularni maxsus formatga masalan, braille yozuviga yoki audio shaklga o'zgartirish zarur bo'ladi. Uchinchidan, ingliz tilidagi so'zlarning talaffuzini mustaqil o'rganishda asosiy manba eshituv bo'lib, ko'rish imkoniyatining yo'qligi yoki pastligi bu jarayonni yanada murakkablashtiradi. To'rtinchidan, mustaqil ravishda dars tayyorlash, matn bilan ishlash va testlarni bajarish imkoniyatining cheklanganligi ularning o'zlashtirish darajasiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Mazkur muammolarni samarali hal etish uchun bir qator maxsus texnologik vositalar va didaktik usullarni ta'lim jarayoniga kiritish zarur:

Braille yozuvi asosidagi darsliklar – bu yozuv shakli ko'rishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilarga matnni qo'l bilan sezish orqali idrok etish imkonini beradi. Ingliz tili darslari uchun maxsus braille-lug'atlar va dars matnlari yaratish bu borada muhim ahamiyatga ega.

Ekran o'quvchi dasturlar (screen readers) – bu dasturlar matnni ovoqli shaklga o'tkazib, foydalanuvchiga eshitish orqali idrok qilish imkonini beradi. Masalan, JAWS, NVDA kabi dasturlar ingliz tilidagi matnlarni mukammal talaffuzda o'qib berib, o'quvchining fonetik qobiliyatini rivojlantiradi.

Audiokitoblar va ovoqli dars materiallari – bu vositalar orqali o'quvchi grammatik tuzilmalarni, lug'aviy boylikni eshitish orqali o'zlashtiradi. Tinglab tushunish (listening) ko'nikmasini rivojlantirishda juda foydalidir.

Sensorli interaktiv qurilmalar – bu vositalar yordamida o'quvchilar tegish orqali harakatlanadi, inglizcha so'zlar bilan interaktiv ishlaydi. Bu turdagi planshetlar va maxsus braille-ekranli qurilmalar mustaqil ishlashga yordam beradi.

Ushbu vositalar orqali ko'rishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilar ingliz tilini eshitish, sezish va interaktiv tajriba orqali o'zlashtiradilar. Natijada, ularning mustaqil bilim olish salohiyati ortadi, tilga bo'lgan qiziqishi kuchayadi va o'ziga bo'lgan ishonchi mustahkamlanadi. Muhimi, bu yondashuvlar ularning o'quv jarayoniga to'liq va faol jalb etilishiga imkon yaratadi.

Multimedia vositalari — bu turli ko'rinishdagi axborotlarni (matn, ovoz, video, animatsiya, interaktiv muhit) birgalikda taqdim eta oladigan zamonaviy texnologik vositalar yig'indisidir. Ushbu vositalarning asosiy afzalligi shundaki, ular turli ehtiyojlarga ega bo'lgan o'quvchilar uchun moslashtirilgan ta'lim muhitini yaratishga xizmat qiladi. Xususan, ko'rishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilar uchun ingliz tilini o'rganishda interaktiv, eshitishga

asoslangan va sensorli texnologiyalar muhim o'rin tutadi. Quyida ular orasida eng ko'p qo'llaniladigan va samaradorligi isbotlangan multimedia vositalari haqida batafsil ma'lumot keltiriladi.

Ovozli o'quv dasturlari (Screen Reader Software) – ingliz tilidagi matnni real vaqt rejimida ovozga aylantirib, o'quvchiga eshitish orqali idrok qilish imkoniyatini beradi. Bu dasturlar ko'rishida nuqsoni bo'lgan foydalanuvchilarga matnli materiallar bilan mustaqil ishlashga sharoit yaratadi. JAWS (Job Access With Speech) va NVDA (NonVisual Desktop Access) dasturlari dunyo bo'yicha eng keng tarqalgan screen reader vositalaridan bo'lib, ularning yordamida internetdagi maqolalar, Word hujjatlari, elektron pochta xabarlar va boshqa ko'plab axborot resurslari eshitish orqali o'qilishi mumkin. Ingliz tilini o'rganishda bu dasturlar so'zning to'g'ri talaffuzini eshitishga, yangi so'zlarni idrok etishga, matn tuzilmasini anglashga, fonetik ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi. Ovozli dasturlar orqali o'quvchi o'z bilimini mustaqil tekshirishi, topshiriqlarni bajara olishi va interaktiv platformalardan foydalanishi mumkin bo'ladi. Bu esa uni faollikka, mustaqillikka va o'zini anglashga undaydi.

Braille displeyli qurilmalar – ko'rishida nuqsoni bo'lgan shaxslar uchun asosiy yozma muloqot vositasi hisoblanadi. Zamonaviy texnologiyalar ushbu yozuvni interaktiv qurilmalarga moslashtirib, braille displeyli qurilmalarni yaratdi. Bu qurilmalar kompyuter yoki planshet bilan ulanadi va ekrandagi matnni braille belgilarida sezilarli harflarga aylantirib beradi. Shunday qilib, o'quvchi matnni qo'li bilan "o'qiydi". Ingliz tili darslarida braille displeylari yordamida inglizcha matnlar bilan ishlash, yangi so'zlarni yozish va o'qish, testlarni bajara olish imkoniyati yuzaga keladi. Bu qurilmalar vizual vositalarni almashtirishda beqiyos imkoniyat yaratadi va o'quvchilarga dars jarayonida to'laqonli ishtirok etish imkonini beradi. Ayniqsa grammatika, talaffuz va matn tahlili kabi mavzularda Braille yordamida harflar tuzilishini o'zlashtirish osonlashadi.

Audiokitoblar va podkastlar – ko'rishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilar uchun ingliz tilini eshitish orqali o'rganishning asosiy vositalaridan hisoblanadi. Bu vositalar orqali o'quvchi so'z boyligini oshiradi, matnni kontekstda tushunadi, talaffuz va intonatsiyani to'g'ri o'zlashtiradi, eshitish orqali muloqotga kirishishni o'rganadi. Masalan, "BBC Learning English", "The English We Speak", "Voice of America" kabi manbalarning podkastlari aynan ingliz tilini eshitish orqali o'rganuvchilar uchun mo'ljallangan. Bunday resurslar bilan muntazam shug'ullanish o'quvchining tinglab tushunish (listening), grammatik strukturani kontekstda anglash va to'g'ri talaffuz qilish qobiliyatlarini rivojlantiradi. Audiokitoblar, ayniqsa badiiy adabiyot asosida tuzilgan matnlar, o'quvchida til sezgirligini, intonatsiyaga e'tibor berish ko'nikmasini, matnni eshitgan holda tahlil qilish qobiliyatini shakllantiradi.

Interaktiv ovozli testlar – audio formatda savollarni berish va og'zaki yoki tugmalar orqali javob tanlash imkonini yaratadi. Ko'rishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilar uchun bilimlarni baholashda an'anaviy yozma testlar, savol-javob varaqalari va grafik-topshiriqlar noqulaylik tug'diradi. Bu holatda, zamonaviy interaktiv ovozli testlar juda samarali

baholash vositasi bo'lib xizmat qiladi. Shuningdek, ayrim test dasturlari foydalanuvchining javobini ovozi tanib olish texnologiyasi (speech recognition) orqali avtomatik tahlil qiladi.

Ushbu vositalarning asosiy afzalliklari quyidagilardan iborat:

Teng imkoniyatlar: Test topshiriqlari ko'rish bilan bog'liq bo'lmagan shaklda taqdim etiladi, bu esa imkoniyati cheklangan o'quvchilar uchun baholashni adolatli qiladi.

Mustaqil ishlash imkoniyati: O'quvchi testni o'qituvchi yordamisiz ham bajara oladi, bu esa uning mustaqilligini va ishonchini oshiradi.

O'rganish bilan bog'langan baholash: Ko'plab interaktiv dasturlar noto'g'ri javob berganda to'g'ri javobni ovozi tarzda tushuntirib beradi, bu esa testni o'rganish vositasiga aylantiradi.

Tinglab tushunish ko'nikmasini baholash: Ingliz tili testlarida ayniqsa muhim bo'lgan listening (tinglab tushunish) ko'nikmasini real holatda tekshiradi.

Masalan, ingliz tilidagi audio test quyidagicha tashkil etilishi mumkin:

Kompyuter yoki planshetda dastur o'rnatiladi.

Har bir savol audio shaklida eshittiriladi (masalan: "What is the opposite of 'hot'?").

Javob variantlari ham ovozi tarzda aytiladi (a) cold, (b) slow, (c) loud.

O'quvchi ovozi buyruq orqali yoki sensorli tugma orqali javobni tanlaydi.

Ushbu usul ingliz tilini o'zlashtirish darajasini real vaqt rejimida, interaktiv usulda baholash imkonini beradi. Shu bilan birga, bu testlar o'quvchining tinglab tushunish, eshitilgan axborotni tez tahlil qilish, eslab qolish va tez javob qaytarish kabi kompetensiyalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Ko'rishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilar uchun ingliz tilini o'qitishda ta'lim mazmunini sezish, eshitish va harakat orqali o'zlashtirish imkonini beradigan multisensor yondashuvlar asosida tuzilgan metodlar juda muhimdir. Bunday o'quvchilar ko'p hollarda ingliz tilidagi axborotni nafaqat eshitish, balki qo'li bilan sezish, nutqiy muloqot orqali faol ishtirok etish orqali o'zlashtiradilar. Shuning uchun multimedia vositalaridan foydalanishda faqat texnologiyalarga tayanish emas, balki ularga quyidagi kabi didaktik yondashuvlarni moslashtirish zarur bo'ladi.

Integrallashgan yondashuvda dars jarayoni bir nechta sezgi organlari orqali o'zlashtiriladigan tarzda tashkil etiladi. Darsda braille yozuvi, audio materiallar va sensorli qurilmalar birgalikda qo'llaniladi. Masalan, o'quvchi inglizcha so'zni avval braille qurilmasida "o'qiydi", so'ng uni audio shaklda eshitadi, keyin esa bu so'z ishtirok etgan kontekstual gapni eshitadi va ifodalaydi. Bu uslub o'quvchining eshitish va sezish orqali idrok qilish ko'nikmalarini, ko'rishning o'rnini bosuvchi sezgi faoliyatini, multimodal o'zlashtirish tizimini shakllantirishga xizmat qiladi. Integrallashgan yondashuvning asosiy afzalligi — har bir o'quvchining individual idrok qilish uslubiga mos metodik shaklni tanlash imkoniyatidir.

Audio-kontekstli metod ingliz tilidagi so'z va iboralarni yodlash emas, balki real hayotiy vaziyatda ishlatish orqali o'rganishga qaratilgan. Bu usulda darslar tayyor audio-suhbatlar, hikoyalar, topshiriqlar asosida olib boriladi va har bir yangi grammatik tuzilma

yoki lug'aviy birlik oldindan kontekstga kiritilib beriladi hamda o'quvchilar eshitgan vaziyat asosida so'z va iboralarni mustaqil ishlatishga harakat qiladi. Masalan, "in a restaurant" mavzusidagi darsda o'quvchi xizmat ko'rsatishdagi nutq shakllarini audiomatn orqali eshitadi va so'ngra o'sha vaziyatda o'z javoblarini shakllantirishga harakat qiladi. Bu metod tinglab tushunish va muloqotda foydalanish ko'nikmalarini bir vaqtda rivojlantiradi.

Dialogik metod o'quvchining ingliz tilida muloqotga kirishishini interaktiv tarzda tashkil etishga qaratilgan. O'quvchi kompyuter yordamida audio-dialogni eshitadi, belgilanmagan joylarga o'z javoblarini ovozli yoki yozma shaklda kiritadi, muqobil ssenariylarni sinab ko'rish orqali nutqiy moslashuvchanligini oshiradi. Masalan, "How are you today?" kabi oddiy savolga kompyuter javob kutadi va o'quvchi "I'm fine, thank you." kabi natural javob beradi. Bunday mashqlar og'zaki nutqni shakllantirish va ijtimoiy muloqotga tayyorlashda muhim ahamiyatga ega.

Ko'rishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilar uchun mustaqil ishlashga imkon beradigan metodlardan biri — eshitilgan matn asosida yozma faoliyatni tashkil etishdir. Ushbu metod quyidagicha amalga oshiriladi:

- dars boshida o'quvchiga inglizcha gap yoki matn eshittiriladi;
- keyin o'quvchi bu gapni eshitganiga asoslanib yozib olishga harakat qiladi;
- yozgan matni audio asos bilan solishtirib tekshiradi.

Bu yondashuv fonetik va grammatika bilimlarini uyg'unlashtiradi, tinglab tushunish va yozma nutqni parallel rivojlantiradi hamda o'quvchining diqqat va eslab qolish qobiliyatini kuchaytiradi.

Ko'rishida nuqsoni bo'lgan o'quvchilar uchun ingliz tilini o'qitishda multimedia vositalaridan foydalanish hozirgi zamon talabi hisoblanadi. Bu metodik yondashuv nafaqat til o'rgatadi, balki o'quvchilarning mustaqil fikrlash, muloqot va ijtimoiylashuv ko'nikmalarini rivojlantiradi.

#### **FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:**

1. Bekmuratova U. B. "Ingliz tilini o'qitishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish" Toshkent — 2012 yil
2. Otaboyeva, M. R. Chet tilini o'qitishda zamonaviy innovatsion texnologiyalaridan foydalanish va uning samaradorligi. Toshkent — 2018 yil
3. N. Q. Xatamova, M.N.mirzayeva. "Ingliz tili darslarida qo'llaniladigan interfaol usullar" (uslubiy qo'llanma), Navoiy — 2006 yil.
4. M. Xoldorova, N. Fayziyeva, F. Rixsittilayeva. "Chet tilini o'qitishda yordamchi vositalardan foydalanish". Toshkent: Nizomiy nomidagi TDPU, 2005
5. O'.Hoshimov, I. Yoqubov. "Ingliz tili o'qitish metodikasi" (o'quv qo'llanma) Toshkent: "Sharq" nashriyoti, 2003